

CU PRILEJUL unor cercetări de suprafață efectuate în cursul anilor 1957—1958 pe malul Prutului și al Jijiei, s-au descoperit, în partea de sud-est a comunei Răducăneni, lângă izlazul comunal de pe valea pârâului Hămeiosul, urmele unei așezări feudale timpurii¹.

Dătorită faptului că pe acest loc s-au semnalat resturi sigure de locuire, care prezintă o deosebită importanță pentru această perioadă — foarte puțin cunoscută din punct de vedere arheologic în Moldova — Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român, din cadrul Academiei R.P.R., a programat aici în toamna anului 1959 o cercetare sistematică.

Așezarea de la Răducăneni se află pe malul drept al pârâului Hămeiosul, pe o mică terasă înclinată spre nord-vest, situată sub poala dealului cu același nume (Hămeiosul).

Terenul fiind în pantă și compoziția solului destul de slabă, s-au produs numeroase alunecări, care au distrus unele porțiuni din așezare. De asemenea, apa Hămeiosului, ca și pârâiașele adiacente, au tăiat albii adânci, contribuind astfel și mai mult la distrugerea așezării.

Ținându-se seama de aceste împrejurări, s-au trasat secțiuni numai în porțiunile mai bine păstrate și acolo unde cercetarea de suprafață a indicat, prin prezența fragmentelor ceramice, o locuire mai intensă. Astfel, cu scopul de a se stabili stratigrafia și caracterul complexului de locuire de aici, în porțiunea de nord-vest a terasei s-au trasat trei secțiuni (SI, SII, SIII), paralele, orientate nord-est—sud-vest, cu lățimea de 1,50 m și

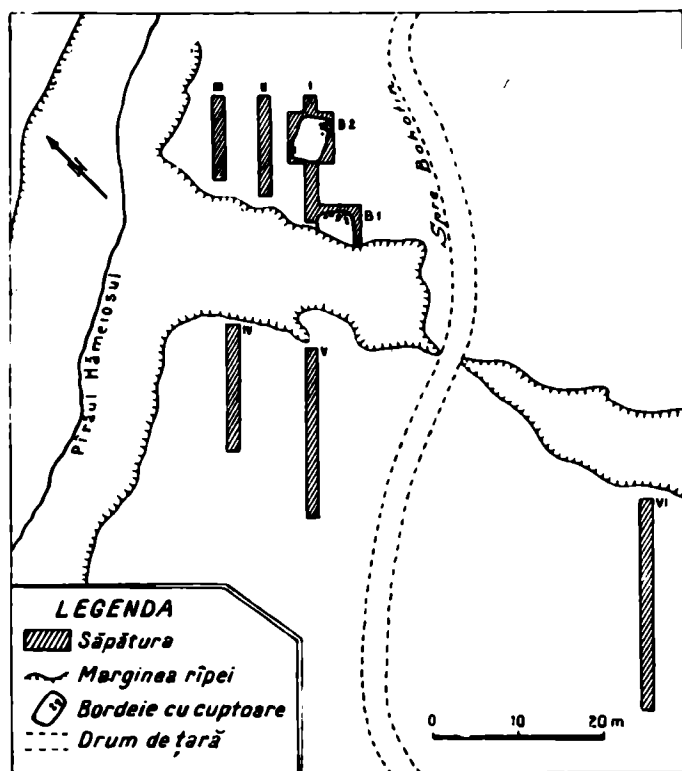

Fig. 1. — Răducăneni. Planul general al săpăturilor.

* Colectivul șantierului a fost compus din prof. M. Petrescu-Dîmbovița (responsabil) și Dan G. Teodoru.

¹ Cercetările de suprafață au fost întreprinse de N. Zaharia și Dan G. Teodoru.

lungimile respectiv de 15 m, 12 m și 10 m, iar în partea de sud-vest și sud-est încă trei secțiuni (SIV, SV, SVI), paralele cu primele, având aceeași lățime și cu lungimile respectiv de 20 m, 15 m și 25 m (fig. 1).

În secțiunea SI săpăturile efectuate au scos la iveală și au dezvelit în întregime două semibordeie (B1 și B2). Unul dintre ele (B1) a fost parțial distrus de albia adânc săpată

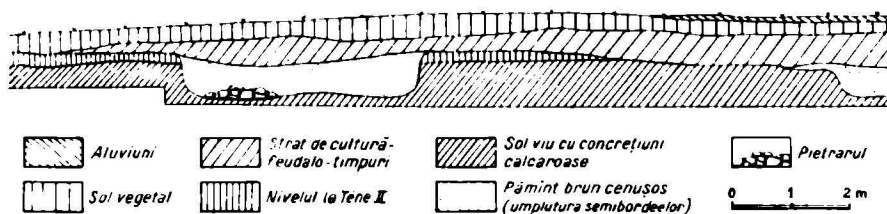

Fig. 2. - Profilul peretelui de est al secțiunii I.

Fig. 3. - Pietrarul (soba) semibordeiului B2.

a unui pârâiaș, care trece prin apropiere, în schimb cel de-al doilea (B2) păstrându-se în întregime.

Observațiile stratigrafice făcute cu prilejul săpării celor trei secțiuni din partea de nord-est a terasei au arătat că, imediat deasupra solului steril cu concrețiuni calcaroase, de culoare galben-verzuie, se află o depunere de culoare brun-gălbuie, care corespunde unui nivel de locuire din epoca Latène II (tip Lunca Ciurei, Iași)¹. Acest nivel de locuire, gros în partea de nord-est de circa 10—15 cm, se subțiază treptat, pînă dispăre, în partea de sud-vest, reapărînd, în mod sporadic, în porțiunea de sud a așezării. După nivelul Latène urmează un strat de pământ negru cenușos cu grosimea variînd între 20 și 40 cm, care aparține perioadei feudale timpurii. Acest strat se subțiază, dispărînd brusc, în partea de nord-est a terasei și se îngroașă treptat înspre sud-vest. În această parte stratul feudal timpuriu se suprapune direct pe solul viu cu concrețiuni calcaroase. Stratul feudal timpuriu este acoperit, la rîndul lui, de solul vegetal actual, gros de 10—20 cm (fig. 2).

¹ M. Petrescu-Dimbovița, *Șantiierul arheologic Trușești*,

în *VCII*, VI, 1—2, 1955, p. 183—187.

Gropile ambelor semibordeie se observă clar în profilul secțiunii SI, constataindu-se că nivelul lor de săpare începe de la baza stratului feudal timpuriu. Ele perforează nivelul Latène II și variază ca adâncime între 0,70 și 0,85 m, socotită de la baza stratului feudal timpuriu.

Semibordeiele au o formă rectangulară, cu laturile de circa $4 \times 4,50$ m orientate est-vest (B2) și nord-est—sud-vest (B1). În colțul de est al fiecărei semibordei se afla câte un «pietrar». La semibordeiul păstrat parțial (B1), pietrarul era complet răvășit, dar la semibordeiul al doilea (B2) era păstrat în întregime. Acesta a fost construit din pietre mai mari, plate, uneori ajustate pe margini, precum și din pietre mai mici puse pe margini. Pietrele mai mari au fost așezate pe cant, constituind un pătrat, în jurul căruia s-au pus, pentru a fi consolidate, pietre mai mici. În felul acesta soba avea aproximativ forma unui cub, cu latura dinspre sud-vest lăsată liberă pentru a forma gura de ardere. Întregul parament de pietre era așezat pe un pat, de asemenea din pietre, gros de circa 10—20 cm. Dimensiunile pietrarului,

socotind întregul parament de pietre, care consolida cele trei laturi, formate din pietrele așezate pe cant, variază între 0,75 și 0,90 m. Pietrele sobei nu erau prinse între ele decât cu pământ simplu bătătorit. Deasupra pietrelor așezate pe cant se punca, probabil, o lespede mai mare, care forma un fel de acoperămint. În timpul dezvelirii acestui pietrar, printre pietre au fost găsite și numeroase fragmente ceramice, cu ajutorul cărora probabil se umpleau eventualele goluri prin care ar fi putut să iasă fumul¹ (fig. 3).

În ceea ce privește intrarea locuințelor, aceasta a fost surprinsă numai la un singur semibordei (B2), deoarece la celălalt (B1), tocmai latura cu intrarea a fost distrusă. Această intrare avea forma unui gang săpat puțin în pantă către interiorul semibordeiului și era situată în colțul opus pietrarului, adică pe latura de vest (fig. 4). În felul acesta se asigura un curent de aer continuu, necesar bunei funcționări a sobei.

Relativ la sistemul de construcție a acestor semibordeie, semnalăm lipsa urmelor de pari din interiorul sau de pe marginile lor. Probabil că acoperișul, de obicei în două ape, se sprijinea pe niște tâlpi de lemn puse pe marginile gropii semibordeiului. De asemenea, nu s-a găsit nici o urmă de scindură arsă și nici un fragment de chirpic. La ambele semibordeie nu s-a putut observa, în afară de câteva urme firave de cărbune și cenușă înspre mijlocul locuinței și în jurul vetrei, nici o urmă de incendiu; probabil că ele au fost părăsite în urma unor împrejurări, asupra cărora vom reveni mai jos.

În ceea ce privește urmele de cultură materială descoperite în interiorul și împrejurimile semibordeiilor, menționăm prezența unor bogate resturi de ceramică, precum și a unor unelte și obiecte de podoabă. De asemenea, s-au descoperit numeroase

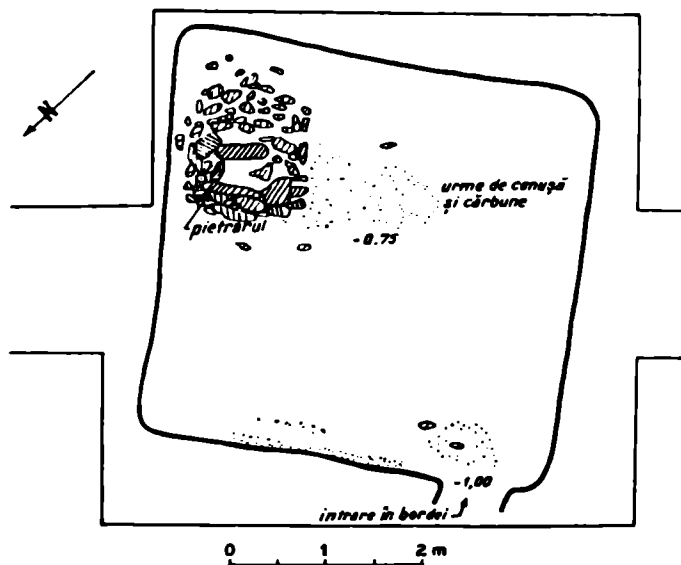

Fig. 4. - Planul semibordeiului B₂.

¹ Asemenea tip de pietrar a fost descoperit de prof. I. Nestor în așezarea de la Dridu; vezi I. Nestor

și Eug. Zaharia, *Sondajele de la Dridu*, în *Materiale*, V, p. 549.

resturi de oase de animale, pești, scoici și melci, provenite de la hrana celor care au locuit semibordeiele. Astfel, încă din cercetarea de suprafață efectuată anterior în dărîmătura lăturii de sud-vest a semibordeiului B1, s-au descoperit o seceră din fier și un împungător lucrat dintr-un corn de animal (fig. 5/7,9). În timpul dezvelirii aceluiași

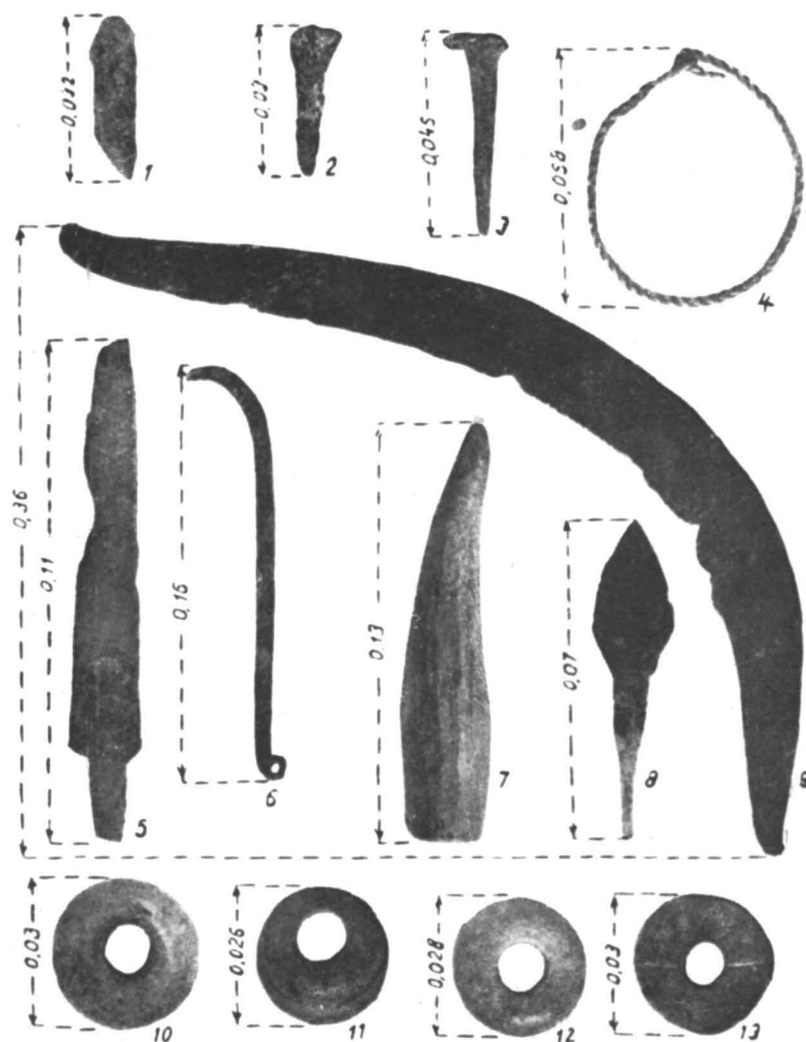

Fig. 5. — Unelte și obiecte de podoabă feudale timpurii (sec. XI—XII).

semibordei s-au mai descoperit două fusaiole, dintre care una lucrată din ardezie roșie și decorată cu o linie dreaptă incizată (fig. 5/12,13), un fragment din lama unui cuțit din fier (fig. 5/5), un obiect, tot din fier, probabil un cîrlig pentru ușă (fig. 5/6), precum și un vîrf de dalță din fier (fig. 5/1).

În interiorul celui de-al doilea semibordei (B2), în apropierea pietrarului s-au descoperit două fusaiole din lut (fig. 5/10,11), iar spre mijlocul încăperii, pe podea, un vîrf de săgeată din fier (fig. 5/8), o brățară din bronz lucrată din fire torsionate și cu capetele prinse în lanț (fig. 5/4), precum și două cuie mici din fier, provenite probabil de la acoperișul semibordeiului (fig. 5/2,3).

Ceramica acestor semibordeie, lucrată în întregime la roată, din pastă destul de densă, de culoare brună, roșie-portocalie sau brun-cenușie, cu multă scoică pisată în compoziția ei, uneori și cu nisip, poate fi împărțită, după forme, în trei categorii.

Prima categorie o constituie borcanele de diferite mărimi (fig. 6 1—6). Acestea au de obicei buza rotunjită, mai rar tăiată drept și răsfrintă mai mult sau mai puțin în afară, umerii proeminenți, gîtul scurt, fundul adesea mai îngust decît gura și uneori stampilat. Stampoile reprezintă cercuri simple sau concentrice tăiate de o cruce, o

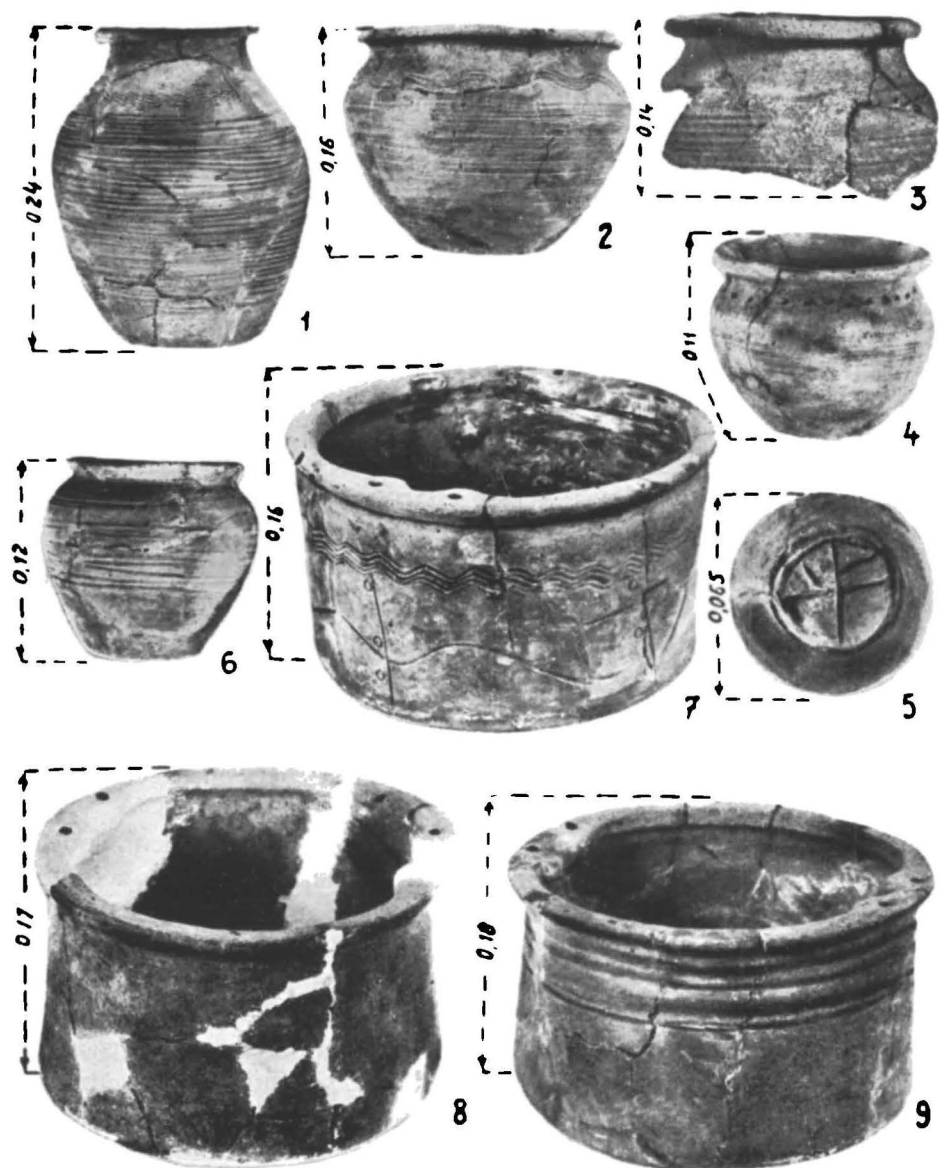

Fig. 6. Ceramica feudală timpurie (sec. XI—XII).

linie sau numai o cruce. Decorul cel mai frecvent îl constituie liniile orizontale, care acoperă 2/3 din înălțimea vasului. Gîtul și uneori umerii vaselor sînt ornamentați cu benzi de linii vălurite strîns, șiruri de tăieturi oblice, simple sau dispuse sub forma unei crenguțe de brad. Uneori, tăieturile oblice sînt dispuse peste șirurile orizontale, alteori alternează cu o bandă de linii vălurite. Mai rar se întîlnește și decorul executat cu roțița dințată, precum și benzile de linii vălurite care întretaie liniile orizontale. Nici unul din aceste borcane nu are toartă.

A doua categorie, destul de numeroasă o constituie căldările de lut (fig. 6.7—9). Acestea au buza teșită orizontal care este trasă în afară și uneori tăiată vertical sau rotunjită. Dispuse simetric, de o parte și de alta a gurii, se află totdeauna câte două urechiușe pentru suspendare. Pereții acestor căldări sînt tronconici, uneori chiar verticali, iar fundul puternic bombat și evazat. Cele mai multe dintre aceste exemplare sînt ornamentate imediat sub buză, pe corp și chiar pe fund. Ornamentul, extrem de variat și interesant, constă din benzi de linii vălurite simple sau alternînd cu benzi de linii orizontale, caneluri dispuse sub buză sau pe $2/3$ din corp, șiruri de alveole oblice, șnurul, precum și benzi de linii executate cu roțița dințată. Decorul cel mai interesant este acela care imită aspectul originalului din metal, după care s-a lucrat vasul de lut. Este vorba de linii incizate, trase vertical pe pereții vasului (cîte patru dispuse simetric) și în cruciș pe fundul vasului, mărginite de cerculețe de asemenea incizate, imitînd niturile. Liniile și cerculețele reprezintă foile de metal (cîte două sau patru), prinse între ele cu nituri, după ce în prealabil erau îndoite pentru a li se da forma necesară unei căldări. Uneori fundurile unor căldări au cîte un desen zoomorf, pus în legătură, după cît se pare, cu unele din ocupațiile locuitorilor.

A treia categorie, puțin numeroasă, reprezentată doar prin cîteva fragmente, o constituie castroanele. Acestea au o formă tronconică, buza dreaptă nerăsfrîntă, rotunjită, uneori tăiată drept și decorată cu creștături. Nu ne-a parvenit nici un fragment din fundul vreunui exemplar. Sub buză, aceste castroane sînt uneori decorate cu benzi de linii vălurite, iar într-un singur caz un fragment poartă și urma unei torți, care pornea de la nivelul buzei. Avîndu-se în vedere că cele mai multe dintre ele aveau deschiderea gurii destul de mare, s-ar fi putut ca ele să fi slujit și drept capace.

Deoarece nu putem face acum o analiză minuțioasă a întregului material descoperit la Răducăneni, ne vom mărgini numai la unele precizări generale necesare încadrării lui din punct de vedere cronologic.

Majoritatea vaselor provenite din așezarea de la Răducăneni, pot fi atribuite, prin aspectul lor, unei populații sedentare, a cărei ocupație, așa cum ne indică și uneltele descoperite, poate fi legată de agricultură și, într-o oarecare măsură, de păstorit. De asemenea, resturile de cochilii de scoici și oasele de pește ne atestă ca ocupație și pescuitul practicat în bălțile din apropiere (astăzi secate), bogate altădată în pește și scoici.

Relativ la ceramică, luînd în considerație formele de vase și decorul, se observă clar că unele din aceste elemente prezintă analogii cu ceramica corespunzătoare din sudul Dunării. Ne referim în primul rînd la căldările de lut, punîndu-le în legătură — așa cum s-a mai afirmat de către unii cercetători¹ — cu căldările de metal romane, precum și la unele forme de borcane, care-și găsesc analogii în așezările din Dobrogea², Cîmpia Munteană³ și sudul Dunării⁴. Același lucru este valabil, în afară de forme, și pentru majoritatea din motivele ornamentale de pe vasele de la Răducăneni.

¹ M. Chișvași-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec. VI—XII*, în *SCI*, VIII, 1—4, 1957, p. 278; idem, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, în *SCI*, IX, 1, 1958, p. 80.

² Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul Garvăn-Dinogetia*, în *SCI*, IV, 1—2, 1953, p. 251, fig. 4/14; idem, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, în *SCI*, VI, 3—4, 1955, p. 719—723, fig. 8 și 9; M. Chișvași-Comșa, *Unele concluzii istorice...*, în *SCI*, VIII, 1—4, 1957, p. 280—285, pl. 2 și 4.

³ I. Nestor și Eug. Zaharia, *loc. cit.*; M. Comșa, *Săpăturile de la Bucor*, în *Materiale*, V, p. 495—499. Socotim că unele din formele de vase descoperite la Răducăneni reprezintă tipuri care au evoluat din formele de vase atribuite populației străromânești.

⁴ Nady Sandor, *Словенские посуды из Чортановаца*, în *РАД, Војвођанских Музеја*, 5, Novi Sad, 1956, p. 163—169, pl. I, II, III și IV. Autorul atribuie resturile de cultură materială descoperită aici unei populații slave, fără a aduce însă argumente care să susțină această afirmație.

Nu este lipsit de interes să amintim și faptul că unele motive ornamentale și chiar unele forme de vase se leagă mai curînd de regiunile estice decît de cele sudice. Este vorba de cîteva vase care-și găsesc analogii în vestul R.S.S. Ucrainene, fiind atribuite unor populații slave, precum și cîteva fragmente ceramice provenite de la unele vase care pot fi legate de o populație nomadă¹. Prezența acestor exemplare în așezarea de la Răducăneni trebuie pusă pe seama legăturilor pe care le-a avut populația sedentară de aici cu populațiile vecine sau cu acelea nomade, cu care a venit în contact. Probabil că acestora din urmă li se datorește și distrugerea așezării de la Răducăneni.

Ca elemente de datare, în afară de ceramică — pe care o plasăm în sec. XI—XII, prin analogie cu materialele ceramice descoperite în așezările amintite din Dobrogea², Cîmpia munteană³ și sudul Dunării⁴ — ne mai poate servi și brățara torsionată din fire de bronz, datată tot în aceeași vreme, pentru care avem analogii în Transilvania⁵.

Din punct de vedere etnic, pornind de la constatările de pînă acum, nu putem să atribuim aspectul culturii materiale descoperite la Răducăneni decît unei populații sedentare vechi romînești, venită anterior din regiunile de sud, așa cum ne-o dovedește, în afară de ceramică și unelte, și tipul de locuință și sobă care-și găsesc perfecte asemănări cu acelea din Cîmpia munteană de la Dridu, atribuite de asemenea unei populații străromînești. De altfel pentru această vreme (sec. XI—XII) în spațiul carpato-dunărean unele izvoare ruse⁶ și bizantine⁷ atestă prezența unor populații străromînești, volohii sau vlahii.

Descoperirea resturilor de locuire de la Răducăneni atestă prin urmare, din punct de vedere arheologic, informațiile izvoarelor scrise cu privire la populația veche romînească.

DAN G. TEODORU

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В РЭДУКЭНЕНИ

РЕЗЮМЕ

В процессе поверхностного исследования юго-восточной части села Рэдукэнені в 1957—1958 гг. в долине ручья Хэмейосул обнаружили следы раннефеодального поселения. Стоянка, расположенная на одном из уступов ручья Хэмейосул, была частично разрушена оползнями и водой.

Систематические раскопки этого поселения выявили две полуземлянки: одна из них сохранилась полностью (В₂) (рис. 4), другая же была частично разрушена. Землянки имели прямоугольную форму со сторонами в 4 × 4,50 м, ориентированными с востока на запад. Глубина их колебалась от 0,70 до 0,80 м. В восточном углу каждой полуземлянки находилась печь (каменка) (рис. 3), построенная из поставленных на ребро больших плоских камней и из мелких камней, укреплявших большие. Печь имела квадратную форму; одна из внутренних сторон не заделана, чтобы можно было разводить огонь. Камни скреплялись простой утрамбованной землей.

Что касается входа в эти жилища, то его удалось отождествить лишь в одной полуземлянке. Он имел вид наклонно вырытого хода, ведущего в жилище. В полуземлянках не обнаружилось следов обкладки или обожженных досок. Инвентарь полуземлянок сравнительно

¹ M. Chișvași-Comșa, *Unele concluzii istorice...*, in SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 277, 279, 281—285.

² Vezi p. 728, nota 2.

³ Vezi p. 728, nota 3.

⁴ Vezi p. 728, nota 4.

⁵ Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*,

in *Materiale*, II, p. 130, 132, 137—138, fig. 84 1 și 88.

⁶ G. Popa-Liscanu, *Izvoarele istoriei rominilor*, Buc., 1934, vol. VII, p. 37—39.

⁷ Nicetas Choniates, *De Manuele Comnena*, IV, ed. Bonn, p. 171.

богат, он состоит из керамики, орудий и украшений (рис. 5 и 6). Нашли также остатки костей животных и рыб, раковины и улитки.

Керамика подразделяется на три категории: 1, баночновидные сосуды без ручек, разпой величины (рис. 6 1—6), с отогнутым венчиком, украшенные по тулову горизонтальными и волнистыми линиями или ямками. На доньях сосудов часто встречаются клейма; 2, бронзовые ведра с горизонтально срезанным и вытянутым наружу венчиком со стенками в виде усеченного конуса или вертикальными, с выпуклым и расширяющимся дном. Сосуды украшены лентами горизонтальных или волнистых линий, зубчатым штампом или ямочным узором. Интересны и экземпляры, имитирующие оригинал металлического ведра. В орнаменте резанные линии и кружки изображают листья и клепки. На дне некоторых ведер виден зооморфный срезант, который можно связать с занятиями жителей; 3, сохранившиеся лишь в обломках миски с туловом в виде усеченного конуса и с прямым неотогнутым венчиком. Иногда эти сосуды украшены под венчиком волнообразными линиями. На некоторых экземплярах различаются следы ручек.

Анализ этих категорий керамики показал, что большинство декоративных форм и узоров имеет аналогии к югу от Дуная, в Валашской равнине и в Добрудже. Даже тип жилища и печь находят соответствие в указанных областях.

Некоторые сосуды указывают и на связь с восточными областями; они свидетельствуют о связях оседлого населения Рăдукăнени с некоторыми славянскими или кочевыми племенами. Вероятно, кочевники и разрушили поселение Рăдукăнени.

Исходя из вышесказанного, автор относит облик материальной культуры в Рăдукăнени к XI—XII вв. и связывает его с древне-румынской народностью. Таким образом, сообщение русских и византийских письменных источников о народности волохи или влахи, бытовавшей на территории Молдовы, подтверждается археологическими исследованиями.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Рăдукăнени. Общий план раскопок.
 Рис. 2. — Профиль восточной стены разреза 1.
 Рис. 3. — Каменка (печь) полуземлянки B₂.
 Рис. 4. — План полуземлянки B₂.
 Рис. 5. — Раннефеодальные орудия и украшения (XI—XII вв.).
 Рис. 6. — Раннефеодальная керамика (XI—XII вв.).

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE RĂDUCĂNENI

RÉSUMÉ

A l'occasion des recherches de surface, entreprises en 1957-1958, on a découvert dans la partie sud-est de la commune de Răducăneni, dans la vallée de Hâmeiosul, les vestiges d'un établissement de la haute époque féodale. Situé sur une des terrasses du cours d'eau, l'établissement est en partie détruit par les glissements du terrain et les crues.

Les fouilles systématiques faites dans cet établissement ont mis au jour deux huttes à demi enfouies dans la terre, dont l'une entièrement conservée (B₂, fig. 4) et l'autre seulement en partie. Ces huttes, en forme de rectangle aux côtés mesurant 4^m × 4^m50, étaient orientées dans la direction E—O ou NE—SO et avaient 0^m70 — 0^m80 de profondeur. L'angle est de la pièce était occupé par une cheminée (fig. 3) construite en grandes pierres plates posées en délit et consolidées par des pierres plus petites, intercalées entre elles, le tout lié avec de la terre simple pilonnée. La cheminée avait la forme d'un carré dont l'un des côtés (le côté SO), celui où l'on allumait le feu, était libre.

L'entrée de ces huttes, qu'une seule d'entre elles avait conservée, consistait en un couloir en pente descendante débouchant dans la demeure. On n'a trouvé trace ni de l'enduit de terre glaise ni des planches brûlées. L'inventaire des huttes est assez riche, consistant en céramique, outils et objets de parure (fig. 5 et 6). On y a également trouvé des restes osseux d'animaux et de poissons, des coquillages et des coquilles d'escargots.

La céramique comprend trois catégories:

I. Des pots de différentes dimensions (fig. 6/1—6), à rebord évasé, sans anses et décorés de lignes horizontales ou de vagues. Ces pots portent souvent à leur base une marque de potier.

II. Des chaudrons en terre cuite à rebord fortement évasé, corps tronconique ou cylindrique et base bombée ou évasée. Ces vases sont décorés de lignes horizontales, de vagues, d'impressions exécutées à l'aide d'une roulette dentée ou d'alvéoles. Certains exemplaires, particulièrement intéressants, constituent une imitation des chaudrons en métal, leur décoration reproduisant, au moyen de lignes incisées et de petits cercles, l'agencement des plaques métalliques et jusqu'aux rivets des modèles. La base de certains chaudrons présente une décoration zoomorphe trahissant les occupations des habitants.

III. Les soupières, dont on n'a d'ailleurs trouvé que des fragments, sont caractérisées par un corps tronconique et un rebord droit non évasé. Certaines d'entre elles présentent, juste sous le rebord, un décor de vagues. Quelques exemplaires portent encore des traces d'anses.

L'analyse des différentes catégories de céramique permet de les rapprocher pour la plupart des formes connues de la région sud-danubienne, de la plaine valaque et de la Dobroudja. Les types mêmes de hutte et de cheminée décrites ont leur correspondant dans ces régions. Certains vases, pourtant, indiquent en outre l'existence de liens avec l'est, explicables par les relations que la population sédentaire de Răducăneni devait sans doute avoir avec certaines tribus slaves ou nomades. C'est un de ces groupes nomades qui aura, probablement, provoqué la destruction de l'établissement de Răducăneni.

Grâce à ces données, l'auteur date les éléments de civilisation matérielle de Răducăneni aux XIe — XIIe siècle; et les attribue à une population roumaine ancienne. Les informations des sources écrites, russes et byzantines, relatives à l'existence sur le territoire de la Moldavie d'une population dénommée *Volohi* ou *Vlahi* se trouvent être ainsi corroborées par les données archéologiques.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Răducăneni. Plan d'ensemble des fouilles.

Fig. 2. Profil de la paroi est de la section I.

Fig. 3. Cheminée de la hutte B₂.

Fig. 4. Plan de la hutte B₂.

Fig. 5. — Outils et objets de parure de la haute époque féodale (XIe — XIIe siècles).

Fig. 6. — Céramique de la haute époque féodale (XIe — XIIe siècles).